

Voorwoord

In *Paradise Lost* beschrijft John Milton de zondeval van de eerste en meest perfecte mensen: Adam en Eva. Dit paar vormt het menselijke evenbeeld van God, zijn bijna volmaakte tegenhangers en het einddoel van zijn schepping. Bijna volmaakt, want zelfs in het paradijs legt Eva, later gevolgd door haar zoon Kaïn, al de verdorvenheid van de mens bloot. Door nieuwsgierigheid te laten prevaleren over vertrouwen en het nastreven van het eigen belang te verkiezen boven dat van het collectief, toont Eva als eerste mens de discrepantie tussen het beeld van de 'perfecte mens' -in dit geval het evenbeeld van God- en de werkelijkheid. De reactie van God op Eva's ongehoorzaamheid mag bekend verondersteld worden: in toorn ontstoken werpt God de vroegste voorouders van de mens uit het paradijs en laat hen aan hun lot over. Sindsdien hebben velen op aarde geprobeerd terug te keren tot de paradijselijke staat van leven en heeft een breed spectrum aan utopische ideologieën, waarvan velen absurd of zelfs bizar, het licht gezien.

Sinds de Engelse humanist Thomas More in *Utopia* de blauwdruk voor zijn perfecte wereld gaf, dragen deze ideeën de naam utopieën. Velen zijn hem zowel in woord als daad voorgegaan. Te denken valt aan Plato's *Politeia*, Augustinus' *Civitas Dei*, maar ook het Münster van Jan van Leyden. Stuk voor stuk pogingen een betere wereld te scheppen waarin mensen in harmonie –of althans harmonieuzer dan voorheen- konden samenleven. Voor velen bleef dit beperkt tot het papier, in het geval van Jan van Leyden leidde het in 1534 tot een religieus geïnspireerde tirannie van anabaptisten. Sinds More heeft zowat elke generatie intellectuelen uiting gegeven aan het streven naar een paradijselijke leefomgeving, met als gevolg een enorm aantal utopische ideologieën, dito experimenten en een veelheid aan catastrofes. Een kleine greep uit het gigantische scala aan utopische bewegingen en ideeën levert naast mensen als Francis Bacon, Ayatollah Khomeini en Karl Marx uiteenlopende bewegingen als *Scientology*, de Owenisten en de Zionisten op.

De verbindende factor tussen deze op het eerste gezicht nogal heterogene groep mensen en bewegingen is het utopische karakter van hun denkbeelden. De Duitse filosoof Karl Mannheim (1983-1947) ziet als utopisch dié ideeën, welke niet gekoppeld zijn aan de realiteit, maar juist trachten de bestaande realiteit te verplaatsen met een nieuwe.¹ Utopieën zijn dus

1 K. Mannheim, *Ideology and utopia. An introduction to the sociology of knowledge* (Londen en New York 1991) 173.

werkelijkheidsvreemd, omdat ze het nastreven van een niet bestaande werkelijkheid voorstaan. Ze verschillen van bijvoorbeeld politieke ideologieën in die zin dat ze de bestaande werkelijkheid willen wegvagen ten gunste van een nieuwe, terwijl andere ideologieën proberen de werkelijkheid te beïnvloeden.

In dit verband is een interessante en opvallende eigenschap van veel utopische bewegingen het concept van de 'nieuwe mens'. De nieuwe mens is het toonbeeld van de zedelijkheidsleer van de utopische beweging, dat wil zeggen, hij of zij legt alle als positief bevonden karaktereigenschappen aan de dag en vormt dus de ideale bewoner van de nieuw te stichten samenleving. De Sovjetmens uit het communistische Rusland is hiervan een goed voorbeeld. Naast een goede communistische -ofwel antikapitalistische- persoonlijkheid en dito actief partijleven behelst de Sovjetmens de door de communisten nagestreefde breuk met de tradities van het verleden: hij of zij kent geen onderscheid in zijn communistische landgenoten,² sekse of stand en is uiteindelijk loyaler tegenover de 'klasse' dan zijn of haar eigen familie of partner. Ook het *Herrenvolk*, Hitlers toekomstige bewoners van het Derde Rijk, hadden compleet gebroken met de verleden werkelijkheid. Voor de nazi's stond echter het concept van ras centraal, met als gevolg pogingen van de SS om in Scandinavië kunstmatig superieure Germanen te kweken.

Het concept 'nieuwe mens' vormt een interessante invalshoek om de fascinatie met, en destructieve kracht van het utopisme te onderzoeken. Gefascineerd nemen we waar hoe generaties zich massaal achter een utopie scharen, in de volle overtuiging dat deze tot de perfecte, harmonieuze samenleving zal leiden. In dit nummer wordt in verschillende thema artikelen aandacht besteed aan de vele facetten van het concept Nieuwe Mens. Jaap Hagen verzorgt een inhoudelijke inleiding op het thema en behandelt in zijn artikel het denken over de Nieuwe Mens bij Nietzsche en Fukuyama. Hagen stelt vast dat totalitaire regimes later met Nietzsche's ideeën aan de haal zijn gegaan en vraagt zich af hoe we tegenwoordig tot een bewust en verantwoordelijk idealisme kunnen komen. Dat het begrip Nieuwe Mens ook een religieuze pendant heeft bewijst Pink Dandelion in zijn artikel over de vroege Quakerbeweging.

- 2 De inwoners van Rusland kunnen op zijn minst verschillend van elkaar worden genoemd. Een inwoner van Moskou zal zich ook vandaag de dag moeilijk kunnen identificeren met de zeden, gewoontes of zelfs het fysieke uiterlijk van een inwoner uit Jakoetsk of de omgeving van het Aralmeer.

Waar het concept bij de Quakers nog een sterke relatie met het hierna-
maals heeft toont Martijn van der Burg in zijn bijdrage over de onderwijs-
politiek tijdens de Franse Revolutie aan hoe van hoger hand werd getracht
een nieuwe, politiek bewuste mens te creëren. Heel anders is de invalshoek
van Paula Diehl over het mensbeeld onder het totalitaire nazi-regime. Zij
demonstreert welke vormende invloed uitging van de zogenaamde Kör-
perkultur die tijdens de jaren twintig en dertig hoogtij vierde in Duitsland.
Matthias Lindenau laat tenslotte in zijn bijdrage over Israëlsche kibboetsen
zien dat ook aan deze idealistische levensvormen een vergaand mensbeeld
ten grondslag lag.

Het supplement van dit themanummer opent met een betoog van
Anne Huijbers, waarin zij pleit voor een krachtig Europa gebaseerd op een
gedeeld verleden. In de rubriek Persoonlijkheden beschrijft redactielid Kris
Brussen de bijdrage van cultuurhistoricus en criticus Johan Huizinga aan
de ontluikende internationale samenwerking in het interbellum. Tenslotte
besteedt sociaal-geograaf Martin van der Velde in de rubriek 'Over de
Grens' aandacht aan het onderzoek naar grenzen. Hij laat daarbij vooral
zien hoe de geschiedenis een bepalende factor is binnen de subdiscipline
van de grensstudies.

De redactie wenst u veel leesplezier

Melancholie

*modeziekte in de middeleeuwen
en vroeg-moderne tijd*

groniek
Historisch Tijdschrift

Nummer 176 - verschijnt in september 2007
Met bijdragen van Jennifer Radden, Johan Oosterman, Rudi
van Leeuwen, Nanne Streekstra en Philip van der Eijck

*Atta, animarū, animarū, lucis aterrima, bilis
Sape promit vires ingenij, & genij.*